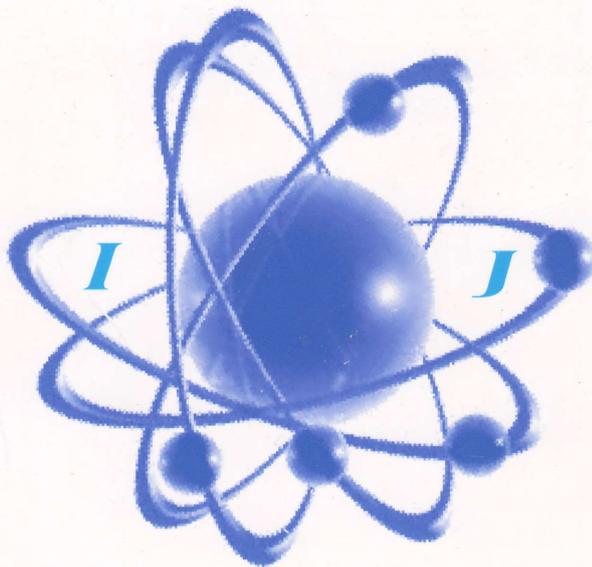

ISSN 2010-720X

ILIM HA'M JA'MIYET

**FAN
VA
JAMIYAT**

2015 (№4)

**MAZMUN I
BAS MAQALA**

Пренов Б.Б. Нөкис мәмлекетлик педагогикалык институты ғәрәзсизлик жылларында.....	3
Айымбетов М.Қ. Ғәрәзсизлик жыллардағы ерисилген жеңислер.....	4
ТА'БИҮЙ НА'М ТЕХНИКАЛІ'Қ ІЛІМЛЕР	
Жумамуратов А., Жумамуратов М.А. Роль марганца на урожайности хлопчатника в республике Каракалпакстан.....	6
Турманов И., Карлыбаева Г., Матжанов Н. Вулканизацияланған резина полимеринин электрлик қарсылығының температураға байланысын изертлеу.....	7
Умарова А., Пренов А.Б., Умаров Е.К. Жер-суу ресурсларынан рационаллы пайдаланыу - азық-ауқат молшылығын дүзіудин гиреуи (глобал экономика мысалында).....	9
Yavidov B., Jumoboyeva O., Abdujamilov A., Qurbonov J. Elektrostatika masalalarini yechishda gauss teoremasini qo'llash.....	11
TIL BILIMI NA'M A'DEBIYATTANI'W	
Бекбергенова М.Д. XX әсир каракалпак прозасының миллий дереклери.....	14
Хо'janiyozov E., Allambergенова M. Qadimgi yozma obidalarda ma'naviy qadriyatlarini ifodalovchi so'zlar.....	16
Ихласов У. Немис хәм каракалпак тиллеринде атамаларға байланыслы жуп сөзлердин өзгешеликлери.....	17
Каниязов Ж.О. Ш.Сейтовтын «Жаман шығанақтағы Ақтуба» романында сюжет хәм қахарман характери.....	18
Нуржанов М. И.Юсуповтын «Мәңги булак» поэмасында әпсәнәуий сюжетлер хәм образлар.....	22
Нуржанов П. Традиции героического эпоса в каракалпакском историческом романе.....	23
Сапаева Ф.Д. Қайта таржимада шакл ва мазмун муштарақлиги.....	25
Тоқымбетова Г.А. Бердақ поэзиясының поэтикалык индивидуаллығы.....	28
Усенова Г.А. Лингвокультурологический анализ концепта «Мать» в романах Джона Эрнеста Стейнбека.....	30
Шамуратова З.А. Русские переводы корейской поэзии XX века.....	32
BILIMLENDIRIW, ILIM NA'M INNOVACIYA	
Абидова З.А. Энциклопедические понятия толерантности.....	34
Асаматдинова Ж. Оқыушыларды әдеп-иқрамлылык хәм эстетикалык жақтан тәрбиялау арқалы оларда инсаный қәдириятларды қәлиплестириу технологиясы.....	35
Баўетдинов Р., Ганиев Т. Бәркамал әуладты жетилистириуде илимий-изертлеулердин орны.....	37
Беқимбетова Г. Каракалпак халық педагогикасында жасларды дослыққа, инсаныйлыққа тәрбиялау дәстүрлери.....	38
Досходжаева А. Ұқувчиларда экологик маданиятти шакллантириш технологиялари.....	40
Ещанов М.А., Қутлымуратова Д.А. Билимлендириу системасында математика хәм информатика пәнлери арасындағы байланысларды орнатыу.....	41
Эштаев А.К., Давурбоева М.Ж. Умумий ұрта таълим мактабларида асосий гимнастика машқларига (бошқарувли) ұргатиш.....	42
Ходжаниязова А., Атаджанова Г. Текст как коммуникативное средство развития русской речи студентов неязыковых факультетов.....	44
Исмаилов А.Ф. Тарих дарсларида ўқувчиларни танқидий фикрлашга ўргатиш.....	45
Izimbetov E., Qoblanov J. Delphi tilinde vizual ko'rinishlerdi su'wretlewshi forma jarati'w.....	47
Кайпбергенов А.Т., Эркаев А.У. Разработка рецептуры чистящих средств.....	49
Курбамуратова З. Педагогик мулоқотлар ва уларни ташқил этиш.....	50
Кушарбаев Ж.У., Инназаров М.А. Ақтувалы проблемы развития коммуникативной компетенции педагогов высших образовательных учреждений в процессе повышения квалификации.....	52
Мамбетова И.Ж. Модулли ўқитиш- таълим сифатини таъминлаш технологиясы сифатида.....	53
Машарипова С., Каландарова Г., Тлеумбетова К. Методы и приёмы обучения русскому языку в каракалпакской школе.....	56
Нурымбетова Э.Ж. Психологические аспекты профессионализма личности.....	57
Оразов Ш.Б. К вопросу об определении индивидуальных двигательных возможностей.....	59
Рахманкулова Н., Жумашева Г. Изучение состояния работы по формированию навыков и умений общения на каракалпакском языке в условиях билингвизма.....	60
Рахматуллаев Д.Р. Умумий ұрта таълим муассасасини стратегик бошқаришнинг методологик жихатлари.....	62
Тураева Д.Р. Касб-хунар коллежи ўқитувчисининг ўқувчилар гуруҳида ўзаро муносабатларни бошқариш услублари.....	64
Уразимова Т.В. Мектепке шекемги жастағы балалардын руўхий-дәретиўшилик тәрбиясы.....	66
JAS ALI'MLAR MINBERI	
Akhmedova N.Sh. Game methods intensification of teaching foreign languages in primary schools.....	68
Алламбергенов Х. Ғайритабий тимсоллар тарихи (ирк битиги мисолида).....	70
Аймухаммедова Т.К. Экспериментальное изучение коммуникативных способностей подростков с помощью психокоррекционной работы.....	72
Аметов Т. Каракалпакстан республикасының нызам шығарыушы ҳәкимияты – Жоқарғы Кеңестин қәлиплесиў тарийхынан.....	74
Elmuratova Z.Kh. Designing writing tasks in teaching.....	75
Еримбетов Б.К. Талаба-қурашчилар машғулотларида жисмоний юқламаларни оптималлаштириш имкониятлари.....	77
Исмоилова Х., Уразымбетова Т. Талаба ёшларда иқтисодий маданиятти шакллантиришга доир фазилатлар мажмуи.....	78
Қораев З.Х. Муносабат ижтимоий - психологик муаммо сифатида.....	80
Наимова З. Жаслар тәрбиясында кекселердин өмир – тәжирийбесин қолланыу жоллары ҳаққында.....	81
Оразбаев А.К., Наўбетуллаева Э.Т. Жәмийеттин турақлы раўажланыуында мәхаллеңиң роли хәм әхмийети.....	83
Тойлибаев С.М. Хәрәкетли ойынлардын классификациясы хәм характеристикасының айырмашылықлары.....	85
Турсунбоев Б., Юсупов О.Н. Мақол ва маталларнинг таълим-тарбия жарағни ва чет тилларини ўрганишдағы аҳамияти (инглиз тили мисолида).....	87
Утебаев Т. Қарақалпоғистонда узлуксиз таълим тизимида яңги педагогик тадқикотларнинг чет тилларни ўқитиш самарадорлигини таъминлашдағы роли.....	90
JAN'A IZERTLEWLER	
Пазилев А. Таржимон масъулияти ҳақида тадқикот.....	92
ILIM NA'M MA'DENIYATI'MI'Z G'AYRATKERLERI	
Жоллыбеков Б.Р., Жалелов М.А. Алымның илимдеги үлкен жетискенликлери.....	94

Рецензия

субъектив муносабат, яъни унда робот сифатида барча хусусиятларни биртекис шакллантириш мумкин, деган хато назариядан воз кечиш, «субъект-субъект» алоқасини вужудга келтириш, хар кандай субъект – шахс, лекин хар кайси шахс субъект эмаслиги муаммосини ечиш, шахс субъект бўлиши учун мустақиллик, шахсий позиция, қатъиятчилик, дунёкараш ва уларни ҳаётга татбиқ қилиш имконияти мавжудлигини тан олиш (Э.Ғозиев, И.Турсунов) каби мулоҳазалар шахс муносабатлари мотивацияси талқинида муҳим ўрин тутди.

Зеро, инсон муносабатлари унинг хулқ-атворида, ички дунёсининг шаклланишида, барча психологик жараёнларида муҳим бошқарувчилик ролини ўйнайди (В.Н.Мясишев). Бундай бошқарувчиликнинг юксак ижтимоий савияда таркиб топтирилиши эса инсоннинг ҳаётдаги айрим муваффақиятсизликларга нисбатан психологик химояланиш воситаси сифатида хизмат қилиши мумкин (Ш.Р.Баротов). Кейинги қатор психологик тадқиқотлар муносабат мезонига шахснинг у ёки бу фаолиятга нисбатан мотивация маҳсули сифатида қараш тенденциясига асосланади.

Шу боисдан, муносабатлар мотивацияси нафақат назарий, балки, луғавий нуқтаи назардан ҳам олимларнинг хилма-хил мулоҳазалари билан характерланади. (Москвичев, 1975; Хекхаузен, 1986; Якобсон, 1969; Аркес Гарски, 1982; Хабер, 1966; Вернон, 1969; Вунд, 1944; Виллонас, 1990 ва бошқалар).

Албатта, хар кандай фаолиятнинг орқасида инсоннинг аниқ йўналтирилган эҳтиёжлари ётади, чунки эҳтиёж – шахсни ўраб турган муҳитга боғлиқлиги, унга маълум маънода психологик тобе эканлигини тушунтирувчи талаблар мавжуддир. Шу эҳтиёж таъсирида пайдо бўладиган фаолликнинг турткиси – мотивдир. (Ж.К.Кенней, В.Квинн, В.А.Каримова)

Мотивация эса мазкур эҳтиёжларни қондиришга йўналтирилган мотивлар мажмуасидир. Ижтимоий психологияда мотивация феномени қуйидаги учта йўналишда ифодаланади. (физиологик, бихевиористик, психологик)

Физиологик қарашлар – ички стимул ёки маълум эҳтиёжларнинг аҳамиятчилигини таъкидлайди. Масалан, емишдан маҳрум бўлган индивид очликни ҳис этади ва егуликни излаб топишга ва ўз физиологик эҳтиёжини қондиришга инитилади. Бу ўринда очлик, чанқок ва шу каби майллар муҳим аҳамиятга эга бўлганлиги сабабли, одатда “бирламчи драйв” деб хисобланади.

Бихевиористик қарашларда эса мотивация жараёни ўргатиш (ўқитиш) орқали хулқ – атворда орттирилган ички стимуллар билан белгиланади.

Психологик қарашларда конкрет ҳаракатларга бизни ундовчи “бирламчи драйв” концепциясини ривожлантиришга йўналтирилган аффилиция жараёни ҳамда шахснинг ўз – ўзини сафарбар қилиш таъкидланади. (А.Маслоу)

“Мотив” – тушунчаси психологлар томонидан бир қанча вақтдан бери ўрганиб келинмоқда. У хар хил ҳодисаларни таърифлаш учун ишлатилади. **Мотив** – термини психологияда инстинктив импульслар, биологик тузатишлар, қизиқишлар, хоҳиш, уринишлар, ҳаётий мақсадлар, тузилиш, идеаллар ва шу каби ҳодисаларнинг

моҳиятини тушунтиришда ишлатилади. Мотив замирида ҳаракатга бўлган туртки ётади. Шунингдек психологияда мотивация термини ҳам қўлланилади. Одатда унинг замирида одамларнинг англандан ва англандан (қисман англандан) фаолияти давомидаги туртки кучи ётади. Шу билан бир қаторда, мотив, шахснинг ички кечинмаларини юзага чиқарувчи ўз эҳтиёжларидан қониқиш ҳиссини кўрсатувчи омил.

Мотивларнинг биргаликдаги маълум бир иерархиясини вужудга келтирувчи ва шахснинг йўналишини кўрсатувчи омил – бу мотивациядир. **Мотивация** – ахлоқий хатти – ҳаракатларни аниқ мақсадга йўналтирилган турли хил мақсадлар таъсирида ўзгарувчи воқеликларни ифодалайди.

К.Обуховский мотивни «маълум фаолиятни йўналтирувчи мақсад дастури» сифатида талқин қилса, Х.Хекхаузен эса «мотив бу – индивид-муҳит муносабати доирасидаги йўналтирилган ҳаракатларни изоҳловчи жараён» эканлигини асослаб беради.

Қатор психологик тадқиқотларда мотивация талқини шахснинг ижтимоий шаклланиши жараёни сифатида қаралади. Жумладан, шахс мотивацияси шахс ижтимоийлашувида муҳим аҳамият касб этади.

Умуман, муносабат мотивацияси ҳақида жуда кўп хилма-хил илмий мулоҳазалар юритиш мумкин. Зеро, бу жараён муносабат мотивациясини хар томонлама чуқур ва тўлиқ таҳлил қилишнинг бирмунча мураккаб илмий жараёни хисобланади. Шу нуқтаи назардан, биз ўз тадқиқотимизнинг мақсад-моҳиятидан келиб чиқиб муносабат мотивацияси тадқиқ этилган илмий адабиётларни шартли равишда қуйидаги гуруҳларга бўлиб талқин қилишни ва шу талқин асосида тадқиқот ва ифаларини белгилаб олишни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйдик.

Алоҳида тадқиқотлар борки, уларда қизиқиш жараёни бевосита муносабат жараёни тарзида қаралади. Ҳатто, психологик луғатларда қизиқиш инсоннинг оламга бўлган эҳтиёжлари ифодаланган муносабати сифатида эътироф этилади. Чунончи, қизиқиш бу, борлиққа нисбатан танланган ва ҳиссий кечинмалар акс этган инсоннинг муносабатидир (С.Л.Рубинштейн). қизиқишнинг муҳим жиҳати бу субъектнинг объектга бўлган қатъий ижобий-ҳиссий муносабатлар мажмуидир. (П.А.Рудик, Б.Н.Додонов, А.В.Петровский).

Ижобий-ҳиссий муносабатга айланиш жараёни фақат ижобий эмоциялар асосида кечиши мумкин, қайсики, унда эҳтиёжларнинг қондирилиши унинг намоён этилишига нисбатан муҳим асосий ўринни эгаллайди. Бу жараёнда қизиқиш – майл (муносабат) ҳақиқатан ҳам шахснинг мотив ва мотивацион установакалар тузилишини эслатувчи мураккаб психологик тушунча ҳамда тамойилларини ўз ичига олади.

Умуман, шахс йўналганлиги психологик адабиётларда турлича талқин қилинса-да, уларнинг негизи шахс йўналганлигининг асосий манбаи шахс мотивацияси асосида шакллантирувчи ўз-ўзига, ўзгаларга ва фаолиятга муносабат тизимининг шаклланиши билан боғлиқ эканлигини тасдиқлайди. Бу эса ўқув фаолиятига муносабат ва шахс йўналиши ўртасида маълум ижтимоий психологик мутаносибликнинг мавжудлигидан далолат беради.

РЕЗЮМЕ

Мақолада бугунги таълим-тарбия муассасалари олдида турган энг муҳим вазифалардан бири - кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларда ўқув фаоллигига муносабатнинг шаклланишини янада чуқурроқ таҳлил қилишни тақозо этиши ёритилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные задачи образовательно-воспитательного процесса, в частности вопросы повышения активности образовательного процесса в начальных классах.

SUMMARY

The article deals with the main objectives and task of educational process, particularly the issues of improving effectiveness of the educational process in the elementary school.

ЖАСЛАР ТАРБИЯСИДА КЕКСЕЛЕРДИҢ ӨМИР – ТӘЖИРИЙБЕСИН ҚОЛЛАНЫҢ ЖОЛЛАРЫ ҲАҚҚЫНДА

З.Наимова – ассистент оқытқышы

Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлөкетлик педагогикалық институты

Таянч сузлар: педагогика, психология, ёшлар тарбияси бўйича усуллар, катта авлод, интерактив методлар, мактабгача ёшдаги болалар
Ключевые слова: педагогика, психология, методы воспитания молодежи, старшее поколение, интерактивные методы, дети дошкольного возраста.

Key words: Pedagogics, Psychology, methods of the education of youth, old generation, interactive methods, children of pre-school age.

Ўзбекистан Президенти Ислам Каримов бизни елимизде «Бахытлы болып жасау үшін бар күш хэм имканиятлары-

мызды бағдарлап атырган екенбиз, бул бойынша руухий тарбия мәселеси, ҳеш гүмансыз теңи жоқ әҳмиетке ийе

болады» - деген еди. Сонлыктан, жаслар тәрбиясын кекселер тәжірийбесине сүйеніп әмелге асырыуымыз керек. Бул мәселедегі жұмысты шаңарақта бала бесигинен баслап бақшада хәм оны мектеп партасында дауам еттириуимиз тийкаргы тәрбия мәселеси болып есапланады. Бул ушын биз сергеклик хәм сезгирлигимизди, табанлылығымыз хәм жууапкершилигимизди жыйсақ бул оғада әхмийетли.

Жұмысты өз халына өзи боладылыққа таслап қотуғын болсақ, муқаддес кәдириятларымызға сууғарылған хәм олардан азықланған рууһый дүньямыздан, тарийхый өтмишимизден айырылып қалыуымыз мүмкинлиги көзге көринип турған нәрсе екенлигин жаслар тәрбиясында умытпауымыз керек. Бул инабатлы исте кекселердің өмир жолы менен ис тәжірийбелерин пухталық пенен пайдаланыуымыз тийис.

Демек, жас өспирим балаларды тәрбиялау исинде бул шешиуи исти шаңарақ бақша хәм мектептерден баслауымыз мақсетке мууапық болады. Шаңарақтағы ата – аналары болса олардың кекселік өмир тәжірийбесин пайдаланыу арқалы ата – аналар өз перзентлерине үлги көрсетиуи зәрүр.

Ал бала бақшада болса тәрбияшылары жас өспиримлердің ой – пикирлерин мақсетке бағдарлап тәрбия исин әмелге асырса өз нәтийжелерин беретугынына исенемиз. Мектеп партасына отырған жасларды класс жетекшилери менен педагог устазлары талапқа сай етип жұмыс алып барса тилекке сәйкес болатугынына көзимиз жетеди. Хәмме орында шаңарақта, бақша менен орта мектептерде тәрбиялық ислерди мақсетли жобалар тийкарында алып барса өз нәтийжесин әлбетте, береді. Мәселен, жас әуладты шаңарақтағы кекселердің өмир жолына сәйкес тәрбияласа заман талабына мууапық болады.

Жәмийетимиздің социал – экономикалық хәм илимий-техникалық рауажланыуы бир пүтин үзликсиз тәлимди шөлкемлестиреуи талап етеди. Үзликсиз тәлимде мектепке шекемги тәрбия бууынының орны үлкен. Мәмлекетимиз ғәрезсизликке ерискеннен соң мектепке шекемги тәрбия машқалаларын қайта қурып шығыуға талап жүзеге келди. Тәлим – тәрбия системасын қайта қурыу жағдайы менен мәмлекетимизде мектепке шекемги тәрбия концепциясы жаратылды, оның бағдарлары әмелге асырылып, миллий бақша жаратыуи онда тәлим – тәрбия процесиниң мазмун тәрәпинен миллийлестиреуи машқаласы усы күнги ең актуаль машқалалардың бирлиги удайы бизиң дыққат орайымызда турыуы тийис. Сонлыктан, бул қурамалы исте мақсетке мууапық қарақалпақ халқының салт – дәстүрлери, мәдениет кәдириятлары, халық дәретушилигиниң өзіне тәнлиги, халық тәрбия изертлеушилиги хәм психологиялық ислер үлкен унамлы тәжірийбесин көрсететугын жұмысларды улыўмаластырган болыуы керек.

Илим – изертлеуиң мазмун хәм мақсетинен келип шығып илим – изертлеуи жұмысын алып барыуи ушын төмендеги ұазыйпаларды әмелге асырған мақул.

- изертлеуи машқаласы бойынша психологиялық – педагогикалық шығармаларды үйрениуи хәм анализлеуи;
- миллий бақшалардың тәлим – тәрбия жұмысларын терең үйренип оның жаналық хәм жетискенликлерин улыўмаластырыуи;
- миллий бақшаларда тәжірийбе – сынауи жұмысын өткерип оны тәжірийбе майданы сыпатында хужжетлестиреуи хәм илимий тийкарлауи;
- миллий бақшалар ушын дәстүр хәм психология-педагогикалық усыныслар жаратыуи, онда кекселердің ис тәжірийбесинен усталық пенен пайдаланыуи;
- илим – изертлеуи жүргизиуде төмендеги усыллардан пайдаланған мақул: «бақлауи» усылын апарыуда күнделік дүзиуи;

Онда кекселер менен жаслардың өз-ара қатнасын бақлауи.

«Пиктогр» усылы арқалы балалардың ой - өрисин анық хәм улыўмаластырган қәсийетлери тексерилеуи керек.

«Еркин ойын» усылы арқалы балалардың қиялы хәм пикирлеуи қәбилетиниң өсиуин анықлауи;

- «Шаңарақ көрки» усылы жәрдемінде баланың өз шаңарақ ағзаларына қатнасы хәм эмоциональ жеке қатнастардағы қыйыншылықларды тексерилеуи; Психология-педагогикалық сынауларда өзимиз ислеп шыққан ойындар дизими сыналды, яғный ойын дәстүри бойынша төмендеги ойын хызмет усыллары хәм жоллары сыналыуышларда

рауажландырылады: салыстырыуи, пикирлерди дурыс баянлауи, жуумақ шығарыуи сыяклы усылларды өз ишине алады.

Сондай-ақ, жаслар тәрбиясында музыкалық кәдириятлар негизінде мектепке шекемги тәрбия жасындағы балалардың эстетикалық сезимлерин қәлиплестиреуи ұазыйпасында ең әхмийетли жұмыс есапланады. Және елимиздеги мектепке шекемги тәрбия мәкелериниң кишкене топарларда ойлау-сүўретлеуи усылларын жетилестирген мақул болады.

Енди жасларды үлкенлерге хұрмет хәм иззет рууһында тәрбиялауи мәселеси хаққында тоқталсақ. «Биз елимизде жана әулад, жана ой – пикир ийелерин тәрбиялаудай жууапкерли ұазыйпаны орындауида - деген еди, Президентимиз Ислам Каримов - биринши гезекте өне усы машақатлы қәсип ийелерине сүйенемиз, ертен орнымызға келетугын жаслардың рууһый дүньясын қәлиплестиреуде олардың хызмети қаншелли теңсиз екенлигин өзимиз анық көз алдымызға келтиремиз» деп көргенлик сөзлерди айтқанын хәмемиз билемиз. Сонлыктан, жас өспиримлерди шаңарақта, бақша хәм мектептерде тәрбиялауда өмир тәжірийбесине бай инсанлар болған кекселердин орны жүдә әхмийетли екенлигин бәрхама есте сақлауымыз керек болады. Ол өз – өзинен дәуир талабынан келип шығады.

Солай екен, биз жасы үлкенлерде жаслар тәрбиясына көп дыққат бөлиуимиз зәрүр. Оны шаңарақта, бақша хәм мектептерде әмелге асырсақ талапқа сай болады. Ойткени, жас әулад үкәиллери бизиң избасарларымыз, дауамшыларымыз емес пе?

Өмир мәзиллери бағқа усайды. Сонлыктан, сүйикли шайырымыз, Өзбекистан Қахарманы Ибрайым Юсупов:

«Жаслар желкилдесип, жүзлери жайнап,
Картлар шүкираналық инсабын ойлап,
Наурызлық гөжелер бүлкілдеп қайнап,
Көптен күткен тойдың әнжамы келди.
деп жазған еди.

Сондай-ақ, балалар шайыры Халмурат Сапаров «Киятыр» қосығында:

Гүзар жолда адамлар лек – лек,
Наурыз! Наурыз! – десип киятыр.
Жанлы мақлук уйқынан тур, деп,
Пайызлы жел есип киятыр.

Жүрек сезимлерин ықшамлы түрде баянлаған Жолдасбай Дилмуратов өзиниң «Сүмелек» қосығында:

«Наурыз айямы азаңда,
Жайнап турды дөгерек.
Үлкен қара қазанда,
Қайнап турды сүмелек» - деп жазған еди.

Ғәрезсизликке ерискен елимиздің жаслары, кекселери менен көрикли. Солай екен, бизде заман талабынан келип шығып мектепке шекемги тәрбия мәкелеринде жас әуладты тәрбиялаудың машқалалы исинде өз орнымыз болғанлықтан үлесимизди қосыуымыз керек. Ойткени бийғәрез заман хаққында Қарақалпақстан халық шайыры Толыбай Қабулов «Ассалаума әлейкум!» қосығында:

«Ассалауми әлейкум, бийғәрез заман,
Сеннен пүткіл планета тән алсын.
Ашығыуи бийқарар көп болып саған,
Түркистаннын даңқы қайта оралсын.
Дос – тууысқан болып адам – адам,
Дүнья жүзи дилбар киби долансын!»
деп жазады.

Себеби, халық шайырымыз жазғанындай ел – халық инабаты ғәрезсизлик шарапаты менен жаңаланды. Барлық халқымыздың шаңарақларында ата – ананың балаларына деген мийрим – шәпәтке болған қатнасының дурыс екенлигин билемиз. Буны олардың аузынан шыққан мынандай сөзлер менен дәлиллелуге болады. «Үкенди ұрма, ол сеннен кишкене», «Үкенди жубат», «Үкең жығылып қалмасын», «Күшигин аш болып қалды ғой» хәм.т.б. Бирақ тек үкеси болғаны ушын «мийрим – шәпәтти» азамат болыуы жеткиликсиз. Ол этирапындағыларға да, соның ишинде жанлы мақлукларға да мийрим – шәпәтти болыуы тийис.

Халқымыз жасларға тәлим – тәрбия берилеуи өзиниң әмелий тәжірийбелерин сәўлелендиретугын қарақалпақ халық дөстанлары менен дүньяға белгиле. Бул дөстанлардың қайсы бирин алып қарасаңызда әдәплилик, мийнет сүйишлик, хақ кеўиллилик, дурыс сөзлилик тағы басқада инсаныйлық кәдириятлар, миллий пазыйлетлер

менен салтыгырылып көрсетиледи. Көпшилик дэстанларда балаларды оқыўға қабыллаў, оқытылатуғын пәнлер, мағлыўмат мазмуны менен көлеми, оқытыў усыллары менен методлары хақында да сөз жүргизиледи.

Устазлык кэсип хэмме ўақытларда да хүрметленген. Мәселен, карақалпақ халқының лирик шайыры Әжиниязды зыялылар ишиндеги ең көрнеклиси болған. Ол қай жерде болса да, қай жерде жүрсе де халық балалары ушын мектеп ашып, жас әўладқа тәлим хэм тәрбия беріў ислери менен шугылланып жасаған. Ол өзиниң педагогикалык хызмети барысында жасларға билим беріўдиң, оларды тез саўатландырыўдың жолларын, усылларын шеберлик пенен өзлестирген алым. Әжинияз шайыр өзиниң оқытыўшылык хызметиниң барысында өзинен алдыңғы тәжирийбелерди, Қутлымурат инак медресесинде алған теориялык билимлерди салыстырып көреді. Ол жас балаларға дене

жазасын қолланып оқытыўдын өзинен алдыңғы гейпара усылларын турмыстан алып таслаўдың тәрепдары болады. Әжиниязды пикири бойынша баланы аңсат хэм тез саўатландырыўдың жолы – бул қуры ядлатыў емес, ол шәкиртлердиң өз бетинше ойлаўын, пикир жүргизіўин раўажландырыўдан ибарат деп түсинеди. Бул ушын оқытыўдың жаңа жетилискен метод хэм усылларын педагогикалык турмысқа ендириў керек.

Бул ушын хәр сабақта пайдаланатуғын, сол саат ушын жүде зәүрли, сол теманы оқыўшыға түсиндириўдиң устаз тәрепинен ең тийимли деп табылған жаңа усылы, жобаластырылған хәр бир теманы муғаллим хәрдайым ойлап жүрип, илажы барынша жаңа усыл жаңа түсиндириў жолларын ойлап табыўы тийис. Сонлықтан, жаслар тәрбиясында кекселер, қәрилардың өмир тәжирийбесин кеңнен пайдаланыўымыз зәүрр болады.

Әдебиятлар

1. Каримов И. «Жоқары мәнәўият – женилмес күш». - Ташкент. «Маънавият», 2008.
2. Ассалам Наурызым – бәхәр байрамы. - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1997, 3- б.
3. Мәмбетназаров К. «Қарақалпақ халық ертеклери». - Нөкис: «Қарақалпақстан», 1981.
4. Пазылов А. «Миллий тәрбия хақында ойлар». - Нөкис: 2000.
5. «Миллий истиклол гоҗиси: асосий тушунча ва тамойиллар». - Тошкент, «Ўзбекистон», 2001.
6. Заброва З.Н., Тажимуратов Д.Р. «Методические указания наблюдений педагогических процессов в дошкольных учреждениях» - Нукус: 1992.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада кексаларнинг хәйтий тажрибасидан фойдаланиб болаларни тарбиялаш усуллари тахлил этилади. Шунунгдек, мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялаш усуллари умумлаштирилади. Бола боғчаларида тарбиялашнинг интерактив усуллариға эйтибор бериледи. Мактабгача ёшдаги болаларни тарбиялашдаги усуллар умумлаштирилади. Кексаларнинг хәйтий тажрибасидан фойдаланиш оркали мактабгача ёшдаги болалар ташкилотда тарбия услубларининг турлари умумлаштирилади.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются методы воспитания молодежи с применением жизненного опыта старшего поколения. Также обобщаются методы воспитания детей дошкольного возраста и особое внимание обращается на интерактивные методы воспитания детей в детских садах. Даются методические указания в воспитании детей дошкольного возраста и подводятся итоги воспитательного процесса в дошкольных учреждениях с привлечением жизненного опыта старшего поколения.

SUMMARY

The article deals with the analysis of methods of the youth with application of life experience of the old generation. Methods of education of children of pre-school age have been analysed and special attention was paid to interactive methods of education of children of pre-school age. The author gives methodical instruction in education of pre-school children and the summary of educational process in pre-school establishments using life experience of the old generation.

ЖӘМИЙЕТТИҢ ТУРАҚЛЫ РАЎАЖЛАНЫЎЫНДА МӘХӘЛЛЕНИҢ РОЛИ ХӘМ ӘХМИЙЕТИ

А.К.Оразбаев – ассистент оқытыўшы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Э.Т.Наўбетуллаева - ассистент оқытыўшы

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалык институты

Таянч сўзлар: махалла, махалла институты, ахлюкий онг, ижтимоий онг, ижтимоий фикр, фукаролик жамияти, одоб-икром, Конституция.

Ключевые слова: махалля, институт махалли, моральное сознание, общественное сознание, общественное мнение, гражданское общество, этика, Конституция.

Key words: mahalla, institute of mahalla, moral consciousness, public consciousness, public opinion, civil society, ethics, Constitution.

«Мәхәлле» сөзи араб тилинен келип шыққан болып, «кала ишиндеги қалаша» мәнисин аңлатады. Тарийхшы алым Наршахий «Бухара тарийхы» шығармасын буннан 1100 жыл алдын мәхәлле халықтың басқарыў усылы екенлигин жазған еди. Әйемде мәхәлле тек ғана социаллык, бәлки административлик аймаклық дүзилме тәризинде де айтып өтиледи. Алийшер Науайының «Хайрат-ул Аброр» шығармасында төмендегише бәнт ушырасады. «Қалалар атын азат етип, болды усы жүз қала Хири аталып»: Мәхәллениң «кала ишиндеги қалаша» деген мазмуны жоқарыдағы бәнттен көринип турғанындай, орта әсирлерде Хири деп аталған.

Хират қаласы жүз адам «қалаша» - мәхәллелерден дүзилген. Демек, әйем заманнан өзін-өзи басқарыў органларының биринши бүртиклери пайда болған.

Руўхый мийрасларымыздан есапланған Хәдислерде адам хэм жәмәәт ортасындағы мүнәсибәт мәселесине айрықша итибар қаратылып, адамның жасауы хэм раўажланыўының тийкары сыпатында социаллык орталықты, атап айтқанда жәмәәтти алып қарайды. Мәселен, онда «Жәмәәттен ажыралмаңлар, себеби шайтан жалғыз адам менен бирге хэм еки адамнан узағырақ. Ким жәннет байлықларын кәлесе, жәмәәт пенен бирге болсын»-делинген [8:74].

Мәхәлле-актив система, яғный өзін-өзи шөлкемлестиріўши структура есапланады. Оның тийкарын жыллар даўамында қалиплескен руўхый кәдириятлар, руўхый мүнәсибәтлер қурайды. Мәхәллениң хәр бир пукарасы өзи жасап атырған орталықтың субъекти болып, өзиниң мәсет хэм ўазыйпаларын аңлап жеткен болыўы лазым. Оның мәпи хэм мәксеті жәмәәт мәпи хэм мәксеті менен уйғынласыўы, бир пүтин структураның турақлылығының тийкары болып

есапланады. Онда адамлар, киши группалар биргеликте, бир мәксетте хәрәкет етип, турақлылықты сақлайды. Халқымызда сондай дана гәп бар: «Бир балаға- жети қонсы ата-ана». Бул гәпте терең мәни бар. Хәр бир шанарак басқа шанарактың перзентин өзиниң перзентиндей көрсе, «өз мәпи» хэм «жәмәәт мәпи» арасындағы бирликти ойласа, бул қарама-қарсы тәреплердиң биргеликтеги, бир мәксеттеги хәрәкети, мәхәлле тынышлығының, оның турақлылығының тийкарын қурайды.

Сондай-ақ, егер жәмийетте жақсылық хошемәтлендирилсе - бул жәмийет жоқары синергизмге ийе. Жоқары синергизмге ийе жәмийет- бул жәмийет, ағзалары тек ғана ақыл даўысы менен емес, сондай-ақ, жүрек даўысы, жақынына мухабат сезими даўысы менен де ашық. Бул ашықтық, жақсылық, басқаны «Мен-емес» сыпатында қабыл етиў емес, бәлки дос сыпатында қабыл етиў алып қаралады.

Демек, мәхәлле-синергетикалык процесстиң келип шығыў формасы болып есапланады.

Синергетикалык- бир-бирин бийкар етиўши, бирак бир принципте хәрәкетленетуғын, жоқары тәртиптеги структураны қалиплестиріўде биргеликте жантасатуғын процесс есапланады. Бул қарама - қарсылықтың диалектикалык бирлиги раўажланыўдың объектив факторына айланады. Мәхәлле менен шахс арасындағы диалектикалык бирлик орнатылыўының илимий тийкарын анализ қылғанда, усы пикир орынды. Бириншиден, адамның еркин раўажланыўында объективлик (социаллык орталық) хэм субъективлик (жеке адам) диалектикасы мүнәсибети мәселеси орайлық әхмиетке ийе. Бул мәселе бойынша олардың өз-ара себеп-нәтижелі мүнәсибети диалектикасының үш тийкарғы шәртин көрсетип береді: «Бириншиден,- дейди автор, жаңа объектив социаллык